

Кампания

на Института за български език – БАН
и вестник „Аз-буки“

Кампанията на Института за български език към Българската академия на науките „Написаното остава. Пиши правилно!“ се провежда в подкрепа на овладяването на съвременния български правопис и насърчаването на правописната грамотност. В рамките на кампанията се организират занимателни езикови игри, включително в интернет, поддържа се страницата „Езикови справки“ във „Фейсбук“ и „Туитър“, както и интернет справочник със същото име, провеждат се срещи и семинари с учители по български език и ученици. Част от кампанията е също рубриката с материали по актуални езикови въпроси „Написаното остава. Пиши правилно!“ във вестник „Аз-буки“.

Поради големия читателски интерес материалите от рубриката се препечатват в сп. „Педагогика“.

Повече информация за кампанията „Написаното остава. Пиши правилно!“ може да намерите на интернет страницата на Института за български език – БАН.

*The Written Word Remains. Write Correctly
Написаното остава. Пиши правилно*

В КЪЩИЧКАТА – СТАИЧКА, В СТАИЧКАТА – МАСИЧКА, А НА МАСИЧКАТА – ПОКРИВЧИЦА

Използването на умалителни имена в българската разговорна реч е широко застъпено и ... невинаги уместно. С умалителните се изразява, на първо място, преценка, че това, за което се говори, е малко: *виличка, чинийка, кърпичка* и т.н. На второ място, изразяват се положителна оценка, добри чувства към нещо или някого: *братче, душичка, биричка* и т.н. Може оценката да е иронична: *сумистче* – за огромен мъж, *дупчица* – за голяма дупка на пътя. Може оценката да е и снизходителна: *инженерче, шофьорче* – за специалист, който е некадърен.

Понякога е трудно да се установи дали предметът, за който се говори, е наистина малък, или става дума за друг тип оценка. Градчето може да е малко, а може и говорещият да е отегчен от живота в него: *В нашето градче имаме две кабелни телевизии*. Къщичката може едва да побира едно семейство, но може да е голяма и умалителното име да подчертава алчния нрав на собственика ѝ: *Ще видиш там след завоя една къщичка, сам ще се сетиш чия може да е*.

В посочените дотук употреби няма нищо неуместно, но когато умалителните зачестят и „покрият“ всичко, нещата се променят. Неестествено е в речта на възрастен човек да се чуе следното: *Само да си измия ръчиците, ще седнем ей на онези столчета, ето вече сложиха чинийките, чашките, само малко хлебче донеси*. Какво е посланието на говорещия? Дали той има малки ръце, дали не иска да изглежда по-скромен, защото яде от малки чинии и пие от малки чаши? Най-вероятно това не е така и няма да получим добре обоснован отговор, ако попитаме някого защо се изразява така.

Гл. ас. Иво Панчев

*Секция за общо и сравнително езикознание
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН*

ДА РЪКОДЕЛИСАШ КНИГА

Ако думата *ръкоделие* извиква у вас мил спомен за плетивото на баба, сте донякъде прави. Всеки продукт на човешката ръка е ръкоделие. Но ако се пренесете мислено в началото на XVI в. във Венеция и попаднете сред славянски печатари, ще разберете, че *да ръкоделисаш* значи ‘да отпечаташ книга’. Гутенберговата революция превръща книгата в продукт на изкуството и в масов търговски артикул. Наред с гръцки и латински издатели във венецианската република нововъведението усвояват и трудолюбиви славянски книжовници, сред които е първият български печатар Яков Крайков.

Новият технически начин за създаване на книги остава здраво свързан с традицията. В този период в южнославянската книжнина все още не се използва глаголет *печатам*, а изрази от арсенала на преписвачите: освен *ръкоделисам* още *да напиша книга, да сътворя слова, типари* или *форми*. *Типар* идва от гръцки и значи ‘удар, натиск; знак, отпечатък, клеймо’. От него води началото си сложната гръцка дума *типография*, синоним на славянската *книгопечатане*. Думата *форма* има латински произход. Яков Крайков използва и думата с арабски произход *калъп*, която обозначава всякаква матрична форма за обувки или за леене на метал. В редица издания от XVI в. майсторството на слово-слагателството се описва с ценни сведения за направата на отливки от олово и калай – основен шрифтоливен материал. Книгопечатането се назовава и с други чужди думи, защото нашите първи майстори усвояват това изкуство от високите европейски образци. През Късното средновековие и Възраждането печатната книга се нарича още *щампа* от италианската дума *estampa*.

Ще минат два века, преди Софроний Врачански в своя „Неделник“ от 1806 г. гордо да заяви: „И на печат поставих ...“ – израз емблема на Българското възраждане. На границата между Гутенберговата и съвременната дигитална революция книгата остава най-стойностната проекция на човешкия ум и любов към писаното слово.

Проф. д.ф.н. Марияна Цибранска-Костова
Секция за съвременен български език
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН

ТРАНСЛИТЕРИРАНЕ НА БЪЛГАРСКИ СОБСТВЕНИ ИМЕНА

Българските собствени имена се транслитерират по начин, установен в *Закона за транслитерацията*. Всяка буква от кирилската азбука се заменя с определена буква или буквено съчетание от латиницата. Особеност има при предаването на буквеното съчетание **ия** в зависимост от това дали се намира в края, или в средата на думата. В края на думата **ия** се предава чрез съчетанието *ia* – *Maria* (*Мария*), *Sofia* (*София*), т.е. тук **я** не се предава чрез *ya*. В средисловие **ия** се предава чрез латинските съответствия на **и** и на **я** – *i* + *ya*: *Viliyana* (*Вилияна*). Буквата **ю** се предава чрез *yu*: *Lyutibrod* (*Лютиброд*).

Въпреки че транслитерирането е лесно и се извършва механично, все пак създава затруднения поради факта, че в практиката са се наложили повече начини за предаването на конкретни кирилски букви чрез букви от латиницата. Например буквата **ъ** често се предава чрез *a* и чрез *u*. Според правилата за транслитериране **ъ** се предава чрез *a*, като изключение прави само *Bulgaria* (*България*). Нерядко може да се срещне **ц** да се предава чрез *c* – *Cvetelina*, а според правилата за транслитерация следва да бъде *Tsvetelina*, т.е. буквата **ц** има латинско съответствие *ts*: *Arena Armeets*, а не *Arena Armeec*.

Чрез две букви от латиницата се предават още **ж**, **ч** и **ш** – *zh*, *ch* и *sh* съответно: *Zheleznitsa* (*Железница*), *Chernomorets* (*Черноморец*), *Shumen* (*Шумен*). Буквата **щ** се предава чрез три букви от латиницата – *sht*: *Koprivshitsa* (*Копревщица*). При транслитериране буквите **й** и **ь** имат едно и също латинско съответствие – *y*: *Yordan* (*Йордан*), *Penyo* (*Пеньо*).

Гл. ас. д-р Илияна Кунева
Секция за съвременен български език
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН

КАКВО МЕ БОЛИ, КОГАТО МЕ БОЛИ СЪРЦЕТО?

В българските диалекти съществуват думи, които на пръв поглед съвпадат напълно по форма с книжовните, но могат да означават нещо съвсем различно. Така например, ако в някой от мизийските или балканските говори чуете оплакването „боли ме сърцето“, това може да означава, че ви се оплакват от болки в областта на корема, срв. *Булй гу сърцѣту, рѣзвѣл му съ пѣпѣт*. Ако в Западна България си приказват за *гной*, не бързайте да мислите, че става дума за усложнение при нараняване, а за най-обикновена ‘тор’. Този тип лексеми се наричат **семантични диалектизми**.

Пътищата за появата на семантичните диалектизми в говорите са главно два – запазване в диалектите на лексикални значения, някога съществували в старобългарския език, и развитие в диалектите на нови значения на общобългарските думи. Запазени по-стари значения са налице при лексеми като *послѹжа* ‘услуга’ (*Со пѣри му послѹжи на нѣйа*), *йат* ‘отрова’ (*Лекѹвам са с йѣдове и пѣлине*). Езиковият механизъм за възникването на семантичните диалектизми се основава върху разширяването или стесняването на семантичния обем на съществуващите думи. Например от книжовната дума *светица* ‘жена, канонизирана от църквата’ в банатския говор се е развило значението ‘икона’, което впоследствие е започнало да означава също ‘портрет’ и ‘картина’. Значението на лексемата *биле* ‘билка’ се е стеснило в говора на с. Ракитово, Велинградско, до назоваване на билката ‘смадлика’. Между семантичните диалектизми и съответните книжовни думи е налице по-близка или по-далечна семантична връзка, срв. *бежѣнка* ‘мома, която е избягала при избраника си без разрешение на семейството, пристануша’ (Кюстендилско), *първолѣче* ‘първородно дете’ (Асеновградско, Смолянско).

Доц. д-р **Марияна Витанова**

Секция за етнолингвистика

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН

ВНИМАВАЙКИ В КАРТИНКАТА

Деепричастията са нелични глаголни форми, които се образуват от глаголи от несвършен вид с **-айки** или **-ейки**: *ходейки, слушайки, хвърляйки*. Намирате ли нещо нередно в изречението: *Ловейки риба в езерото, братът на Иван го извика от брега?* Деепричастието означава действие, което протича едновременно и има същия извършител като субекта (подлога) на личната глаголна форма в изречението. Ето защо от изречението в примера излиза, че *братът на Иван* не само вика от брега, но в същото време лови риба в езерото.

Примери за правилна употреба на деепричастия са изреченията: *Иван слизаше по стълбите, **подсвирквайки** си; **Внимавайки** в час, децата се научиха да употребяват правилно дори деепричастия.*

В по-заплетени случаи с повече участници в ситуацията може да предпочетете използването на сложни изречения или други (например предложни) конструкции вместо деепричастия: *Иван ловеше риба в езерото, **когато** брат му го извика от брега; **Докато** децата излизаха на сцената, родителите им махаха с ръце (вместо излизайки на сцената); С писането на двойки лекторът искаше да покаже на студентите, че предметът е труден (вместо пишейки двойки).*

Не трябва да се забравя също, че глаголите от свършен вид не образуват деепричастия, затова форми като **дойдейки, *напишейки, *нарисувайки* са грешни. Тъй като деепричастията са форми на глаголи, те не присъстват като отделни единици в *Официалния правописен речник на българския език*.

Д-р Ивелина Стоянова

Секция по компютърна лингвистика

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН